

İran'ın Covid-19 ile imtihanı

Gülriş Şen

Çin'in Wuhan kentinden tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisinin Ortadoğu'daki ilk durağı ve merkezi İran oldu. Resmi rakamlara göre ülke genelinde ölümler 6,700'ü, enfekte olan hasta sayısı ise 110,000'i [geçti](#). Dünya Sağlık Örgütü Acil Durum Direktörü Rick Brennan, salgının ilk ayında İran'a seyahati sonrasında 17 Mart'ta yaptığı açıklamada test sayısının yetersizliği nedeniyle ülkede Covid-19 kaynaklı ölümlerin resmi istatistiklerin beş katına varabileceğini [belirtiyordu](#). İran Sağlık Bakanlığı'nın paylaştığı veriler ülke içinde de sıklıkla tartışıldı ve tüm bu tartışmalara ülke dışındaki muhalif grupların çeşitli iddiaları da eşlik etti. Tartışma götürmeyen husus ise İran'ın bu krize siyasi, iktisadi ve toplumsal pek çok sorunla boğuştuğu bir dönemde yakalandığı gerçeğidir. İçinde bulunduğu bu zorlu koşullar Tahran'ın Covid-19 krizini yönetme kapasitesini ve stratejilerini de derinden etkiledi. Bu yazıda çağımızın şimdilik amansız gözükken pandemisi sürerken Tahran'ın tecrübesine odaklanılacak ve bu tecrübeyi şekillendiren birbiriyle iç içe geçmiş siyasi, iktisadi ve uluslararası dinamikler ele alınacaktır.

Pandemi öncesi İran'ın müzmin sorunları

İranlılar için, miladi takvimle 21 Mart 2019'da başlayıp 20 Mart 2020'de biten 1398 yılı, deprem, sel gibi doğal afetlerin getirdiği yıkımın yanı sıra, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile yaşanan bıçak sırtı jeopolitik gerilimler ve yaptırımların yükü altında kronik sorunları giderek derinleşen ekonominin durumu nedeniyle çok çetin geçmişti. Donald Trump yönetiminin Mayıs 2018'de nükleer anlaşmadan çekilerek azami baskı politikasına başlaması İran'ın petrol ihracatına ve küresel finans sistemiyle yeniden kurmaya çalıştığı ilişkilere ağır kısıtlamalar getirdi.

Nükleer anlaşmanın gerçekleştiremediği ekonomik beklentiler de devlet-toplum ilişkilerini daha fazla yıpratmaya başladı. Bunun en çarpıcı örneği Kasım 2019'da yaşanan şiddetli protestolardı. Yaptırımlar nedeniyle kısıtlı hale gelen mali kaynakların daha yetkin kullanılması zorunluluğu, Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) uzun süredir İran'a tavsiye ettiği ancak siyasi külfeti nedeniyle tam manasıyla uygulanamayan sübvansiyon reformunun aniden yürürlüğe girmesi ile [sonuçlandı](#). Bu adım sonrası akaryakıt fiyatlarında yaşanan büyük zam ülke çapında sokak gösterilerine neden olurken, internet kesintisinin ve dolayısıyla karartma günlerinin bitmesinin ardından çatışmaların boyutu ve bilançosu ancak kısmen ortaya çıktı. Zira çatışmalarda hayatını kaybedenlerin sayısına dair resmi bir açıklama yapılmadı.

Devlet-toplum ilişkilerindeki bu son krizin üzerinden fazla vakit geçmeden İran bu kez siyasi/askeri cephede önemli bir kayıp yaşadı. Devrim Muhafızları Kudüs Gücü Kumandanı General Kasım Süleymani Ocak 2020'de ABD'nin Bağdat'ta düzenlediği suikast sonucu öldürüldü. İran'ın bu büyük kayıp karşısında misillemesinin ne olacağı, bu adımın ABD'den nasıl karşılık göreceği gibi sorular tüm bölgeyi etkileyebilecek bir savaş ihtimalini de içinde barındırıyordu. İran suikaste Irak'taki ABD üslerini hedef alarak cevap verdi. Saldırıda askeri kaybın yaşanmaması ABD ile gerilimin bir süreliğine yatışacağı bir evreyi başlatırken, aynı gece Kiev seferini yapan Ukrayna Havayolları'na ait yolcu uçağının Devrim Muhafızları'na yanlışlıkla düşürülmesi İranlılar için yeni bir trajediye [dönüştü](#). Bu siyasi gündeme çok yakında pandemi krizi de eklenecekti.

Pandemi sürecinin seyri: inkâr, kabul ve mücadele

İran ülkedeki ilk Covid-19 vakasını 19 Şubat'ta duyurdu. Salgın ilk olarak İran'ın kutsal kentlerinden Kum'da ortaya çıktı. İlk açıklamalara göre hastalık Çin'i ziyaret eden iki İran vatandaşı aracılığı ile ülkeye taşınmıştı. Başka [iddialara](#) göre ise virüs İran'a Kum'da medrese eğitimi gören Çinli talebeler veya ülkede çalışan Çinli işçiler ile girmişti. Salgın ne şekilde ulaşmış olursa olsun, başta salgının merkezi Kum kenti olmak üzere hiçbir şehir karantinaya alınmadı. Ocak ayının ortasından itibaren Kum'daki Kamkar hastanesinden Covid-19 belirtileri gösteren hastaların haberleri gelse de yetkililerin resmi olarak pandeminin İran'daki varlığını ilan etmeleri Şubat ayının ortasını buldu.

Siyasi konjonktür de virüsün yayılmasını kolaylaştırdı. 21 Şubat 2020'de yapılacak olan Parlamento seçimleri virüs haberlerine rağmen iptal edilmedi. Zira seçimlere mevcut

konjonktürde pek çok sembolik anlam yüklenmişti. Parlamento seçimleri, Kasım 2019'daki şiddetli protestoların ardından siyasetin normalleşmesi, Ocak 2020'deki uçak krizinin ardından devlet-toplum ilişkilerinde açılan yeni yaraların sarılması için bir fırsat olarak görülüyor, yüksek katılım oranı “düşmana verilecek cevap” olarak lanse ediliyordu. ABD ile yaşanan gerilim, Kasım Süleymani'nin kaybının milli bir kenetlenme hissine dönüşmesi, mecliste muhafazakarların konsolidasyonu açısından önem arz ediyordu.

Seçmen katılımı kadar önemsiz olmayan ve yokmuş gibi davranılan salgın, yerel yönetimlerde aktif pek çok siyasetçinin enfekte olmasına neden oldu. Pandeminin henüz başlangıcında yeni Parlamento'nun iki üyesi hayatını kaybederken, Meclis Başkanı Ali Larijani, Sağlık Bakanı Yardımcısı İreç Herirçi, Dini Lider Ali Hamaney'in Uluslararası İlişkiler Danışmanı Ali Ekber Velayeti olmak üzere pek çok üst düzey siyasi elit de hastalığa yakalandı. Mart ayı boyunca salgın İran'ın tüm kentlerine yayıldı. Ülke içi turizmin gözde beldelerinden Gilan ile başkent Tahran'da da pandemi ciddi seviyelere tırmandı.

Ekonomik kırılganlık ve siyasi rekabetlerin gölgesinde pandemi tecrübesi

Hasan Ruhani hükümetinin kriz yönetimini büyük ölçüde İran'ın mevcut ekonomik kırılganlığı şekillendirdi. Başlangıçta salgının küçümsenmesi ve ülkenin nasıl bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunun yeterince anlaşılabilmesi nedeniyle kapsamlı kısıtlamalara gidilmezken, ilerleyen günlerde virüsün yayılması hükümeti daha ciddi tedbirler almaya zorladı. Ülkede okullar ve üniversiteler Mart ayının başlangıcında tatil edildi ve uzaktan eğitime geçildi. Yine Mart ayında hükümet Cuma namazlarını ve toplu ibadetleri yasakladı. Kültürel faaliyetler ve spor etkinlikleri de iptal edildi.

Hükümetin küresel ölçekte tüm yönetimlerin başa çıkmak zorunda kaldığı bu büyük halk sağlığı krizi ile mücadelesinde önceliği bir yandan pandemiyi kontrol altına alma iken, diğer yandan da ekonomik faaliyetleri sürdürmek, yaptırımların hırpaladığı ekonomiyi durma noktasından geri çekmek oldu. İran halkının bu sene buruk karşıladığı Nevruz ve sonrasındaki iki haftalık resmî tatil ile hayatı yavaşlatmak bir nebze mümkün olsa da, bu sürenin dolmasının ardından 11 Nisan'dan itibaren “zorunlu” bir normalleşme başladı. ABD'nin uyguladığı sert yaptırımların yansımaları öncelikle ilaç, tıbbi cihaz ve koruyucu ekipmanın teminindeki zorluklarla kendini gösterdi. Ancak yaptırımların en önemli sonucu, Ruhani hükümetinin ekonomik daralmanın önüne geçebilmek için İran'ı henüz hazır olmadığı bir “normale dönüş” sürecine sokması oldu. Zira iş yerlerinin kapanması nedeniyle

dört milyon İranlının işsiz kalma ihtimali ülke ekonomisinin en kronik sorunlarından işsizliği içinden çıkılmaz bir hale [sokacaktı](#). Ülke ekonomisi 2019'da yaptırımların da etkisiyle yüzde dokuz oranında daralmıştı. Pandemi nedeniyle sınır kapılarının kapanması bölgesel ticareti sekteye uğrattı. Her ne kadar ekonomisi diğer Körfez ülkeleri kadar petrole bağımlı olmasa da petrol fiyatlarındaki tarihi düşüş, piyasa fiyatlarının altında petrol satışını zorlaştıracığından Tahran için de yeni sorunların habercisiydi.

Ekonomik kırılganlık Ruhani hükümetinin şehirleri karantinaya almamasında da etkili oldu. Konunun ekonomik boyutuna dair en net açıklama “Tahran’ı karantinaya alacak kapasite ve imkanlarımız yok. İnsanların karantina altında bakımını sağlayamayız. Yaptırımlar nedeniyle de bunu yapamayız” diyen Tahran Belediye Başkanı Piruz Hanaçi’den [geldi](#). Ülkede karantinanın zaruretine yönelik tartışmalar büyürken, Sağlık Bakanlığı’ndan ve hükümetten diğer yetkililer bu talepleri “Taş Devri”, “Orta Çağ” ve “Birinci Dünya Savaşı” uygulamaları olarak nitelendirip, [reddetti](#). İranlıların fiziksel mesafe ve izolasyon kurallarına dayatma ile değil gönüllü olarak uyması isteniyordu. Süreç içinde şehirlerarası seyahate bazı kısıtlamalar getirildi, ancak bu sınırlamalar daha sonra kaldırıldı.

Ruhani hükümeti ekonomik sancılar içinde sürdürdükleri pandemi mücadelesinin zorluklarını sıklıkla vurgularken, bu süreçte Avrupa ülkelerini Ticari Mübadele Destek Enstrümanı (*INSTEX: Instrument in Support of Trade Exchanges*) mekanizmasını daha aktif kullanmaya ve ABD üzerindeki baskıyı artırarak yaptırımların hafifletilmesi için daha cesur adımlar atmaya çağırdı. ABD’den gelen yardım önerilerini kesin bir dille reddeden İran’ın talepleri netti. Tahran yardım değil, pandemi ile daha yetkin mücadele edebilmek için yaptırımlar nedeniyle bloke olan uluslararası bankalardaki döviz rezervlerine erişmek istiyordu. Bu süreçte hem [Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu](#), hem de [ABD’de Demokrat Parti senatörleri](#) Trump yönetiminden küresel pandemi ile mücadele eden ülkelere yönelik yaptırımların acilen yeniden değerlendirilmesi ve hafifletilmesini talep ettilerse de bu çağrılar yanıtız kaldı.

Bu bağlamda Tahran’ın pandemi ile imtihanının ülkenin küresel finans sistemi ile ilişkileri açısından belki de en çarpıcı gelişmesi 1979 sonrası dönemde ülkenin ilk kez IMF’den kredi istemesi oldu. Uluslararası Para Fonu’nun Hızlı Finansman Aracı (RFI) kaynaklarından 5 milyar dolar kredi talep eden İran’ın bu isteği [ABD engeline takıldı](#). Bu finansal gerilime, İran-ABD ilişkilerinde gözlemlenen askeri ve diplomatik gerilimler de

eşlik etti. Her iki ülke de bir yandan pandemi krizi ile uğraşsa da bu süreçte müzmin jeopolitik gerilimler azalmadı, tam tersine arttı. Körfez’de Devrim Muhafızları’na ait hücum botları ile ABD donanması arasında askeri tansiyon yükselirken, Washington’ın Ortak Kapsamlı Eylem Planı (JCPOA) kapsamında İran’a yönelik bu yıl sona erecek silah ambargosunu uzatma çabaları önümüzdeki günlerde İran’ın nükleer anlaşmada ve hatta Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Antlaşması’nda kalma kararını etkileyecek yeni bir krizi başlattı.

Pandemi ile mücadelenin İran siyasetinin seyri açısından bir başka mühim boyutu da Ruhani hükümetinin süreci mümkün olduğunca askere alan açmadan, sivil yöntemlerle yürütme arayışı oldu. Her ne kadar Dini Lider Hamaney 4 Mart’ta yaptığı konuşmasında pandemi ile mücadelede Devrim Muhafızları ve gönüllü Besiç birliklerini [görevlendirse](#) de, Cumhurbaşkanı Ruhani ekonomide ve kentlerdeki kısıtlamalar konusunda inisiyatifi elinde tutmaya azami gayret gösterdi. Örneğin, İran Genelkurmay Başkanı Bakiri’in fiziksel mesafe kurallarının gözetilmemesi nedeniyle 13 Mart’ta yaptığı yirmi dört saat içinde tüm mağazaların, sokakların ve yolların boşaltılması uyarısı [dikkate alınmadı](#). Devrim Muhafızları ise bu süreçte sahra hastaneleri kurarak, dini vakıflar üzerinden yoksul kesime yardımda bulunarak, salgına karşı hızlı örgütlenme kapasitelerini kullanarak pandemi öncesindeki krizleri unutturma ve İran halkı nezdindeki itibarlarını tazeleme gayretindeydi. Hükümet açısından bakıldığında, bu sürecin oldukça yıpratıcı olduğunu not etmek gerekir. Yetkililerin vakaları uzun bir inkâr sonrasında kabullenmeleri devlet-toplum ilişkilerindeki güven eksikliğine yeni bir boyut ekledi. Hükümet şeffaf davranmamak ve önleyici tedbirleri zamanında almamakla suçlanırken, eleştiri oklarının hedefinde olan Cumhurbaşkanı Ruhani bu iddiaları reddedip, İran’ın gurur duyulacak bir mücadele sergilediğini ifade edecekti. Pandemi günlerinde bazı şeyler eskisi gibi devam ediyordu, örneğin basına yansıyan yolsuzluk haberleri sistemin bir başka müzmin sorununa işaret ediyordu.

“Normale” dönüş?

İran’da Covid-19 kaynaklı ölümler iki haneli sayılara inmiş olsa da salgın hala sürüyor. Tahran Corona ile Mücadele Merkezi Başkanı Dr. Alırıza Zali’ye göre özellikle başkent ve çevresi için sıkı tedbirlerin devamı [zorunlu](#). Dahası, salgının İsfahan, Kum ve Gilan’da yeniden yükselişe geçmesi, güneyde ortalama sıcaklığı 35 dereceyi bulan Hürmüzgan gibi şehirlerde yayılmaya devam etmesi, Covid-19’un Ortadoğu’daki merkezi haline gelen İran

için ikinci hatta üçüncü dalga salgın riskini akıllara getiriyor. Kısıtlamaların kaldırıldığı 11 Nisan'dan bu yana geçen süre zarfında enfeksiyonların yüzde 50 oranında artması bu kaygıları kuvvetlendiriyor.

İran'ın Şubat 2020'den bu yana devam eden pandemi tecrübesi, başlangıçta yeterince ciddiye alınmayan krizin tüm ülkeye hızla yayıldığını, sonrasında ise sürecin jeopolitik ve ekonomik baskılar ile siyasetin gerilim hatları üzerinden ilerlediğini gösteriyor. Geline son noktada, sağlık personelinin her türlü imkansızlığa rağmen fedakârca mücadeleleri ile elde ettiği kazanımların ekonomik zaruret nedeniyle yitirilmesi endişesi büyüyor. İran buruk başlayan 1399 yılının baharında, umut ve sağlık dolu zamanların düşünüyü kuruyor. Bu düşüce ne yazık ki pandemi ile derinleşen siyasi, iktisadi ve toplumsal sorunların gölgesi düşüyor.

Dr. Gülriz Şen, TOBB ETÜ, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü öğretim üyesidir. Lisans eğitimini ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümünde, yüksek lisansını Jean Monnet bursiyeri olarak bulunduğu Katolik Leuven Üniversitesi, Çatışma ve Sürdürülebilir Barış Programında tamamlamıştır. Doktora derecesini ODTÜ Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalından alan Dr. Şen'in akademik ilgi alanları arasında güncel Ortadoğu siyaseti, İran dış politikası, Körfez ve Levant ülkelerinin uluslararası ilişkileri, toplumsal cinsiyet ve radikalleşme konuları bulunmaktadır.

*DPK Notları kategorisinde paylaşılan görüşler yazarın kendi fikirleridir ve bunlar Dış Politikada Kadınlar İnisyatifinin görüşlerini yansıtmamaktadır.

